

Suomen kansan esihistorialliset juuret

Tvärminen biologiselle asemalle kokoon-tui 17. tammikuuta 1980 linja-autollinen eri alojen tutkijoita keskustellakseen parin päivän ajan yhteisestä aiheesta: Suomen historiallisesti tunnetun väestön esihistoriallisista juurista. Symposiumia oli valmisteltu huolellisesti. Alkuidean toi esiin prof. *Jarl Gallén* Suomen tiedeakatemiain valtuuskunnassa 1978, ja siellä muodostettu työryhmä kutsui asiaa edistämään joukon antropologian, arkeologian, historian tutkimuksen, kielitieteen ja perinnetieteiden edustajia. Laajemman kokouksen ehdotuksesta symposiumin valmistelut siirtyivät osin aineryhmille. Nämä esittivät omat toivomuksensa ja suunnitelman- sa sekä laativat muita varten luettelot aiheeseen liittyvästä alansa keskeisimmästä kirjallisuudesta. Koordinoinnista ja käytännön järjestelyistä huolehti erityinen toimikunta (Mikko Korhonen puheenjohtajana, Jarl Gallén, Christian Carpelan, Kirsti Virtaranta-Knowles sihteerinä). Marraskuussa 1979 järjestettiin vielä eri alojen metodiikkaa selvittelevä esisymposiumi.

Katsauksia

Symposiumin lopullisessa ohjelmassa oli 19 esitelmää: kielitieteen edustajilta 6, arkeologeilta 5, antropologeilta 4, historiantutkijoilta 3 ja kansatieteen alalta 1. Esitelmät oli tarkoitus jakaa osallistujille etukäteen, jolloin kutakin kohti varattu puolituntinen olisi voitu käyttää keskusteluun, mutta tämä ei täysin onnistunut. Toistensa kiireet tuntevat osanottajat lienevät kuitenkin ymmärtäneet hyvin sen, miksi toinen puoli esitelmistä jaettiin vasta symposiumin alussa. Sivumäärä saattoi kyllä sitten olla varsin uhkeakin; parissa tapauksessa toivottu optimilääjuus (30 sivua) ylittyi noin kolminkertaisesti.

Kaikkiaan symposiumia varten kertyi aineistoa tuhatkunta sivua. Pääosa siitä on tiivistä ja usein uudenlaista synteesiä edellä mainittujen tutkimusalojen niistä — yleensä hyvin keskeisistä ja osin uusistakin — tuloksista, jotka liittyvät Suomen esihistoriallisiin väestöihin. Aineiston sisällön puristaminen muutaman sivun referaattiin on mahdollon tehtävä. Sen sijaan voisi yrittää hahmotella kuvaa Suomen väestön etnogenesiksestä siihen, monien mielestä kai ainakin osin uuteen muotoon, jonka se symposiumissa melko vakuuttavasti sai, vaikka tämäkin tehtävä sopinee paremmin myöhemmin ilmestyvän esitelmäjulkaisun esittelijälle. Tvärminen kokouksen vaikutelmista on nimittäin jo ehditty keskustella maaliskuussa järjestetyssä jälkisymposiumissa, ja tällöin saatiin tietää myös se, että symposiumin esitelmät tulevat ilmestymään viimeistellymmässä asussaan Suomen Tiedeseuran julkaisuna 1981. Syksyksi 1980 on suunnitteilla mm. sarja yleisöesitelmiä samasta aihepiiristä. Näin ollen katsaukseni voinee — ja sen on pakkokin — usein rajoitua vain siihen, mistä puhuttiin.

Esitelmät oli suunniteltu siten, että keskustelu eteni alkukotikysymyksestä historialliseen aikaan päin. Suomen väestön suomalais-ugrilaisia juuria käsittelevät *C. F. Meinander* (Suomalaiset Koillis-Euroopan väestön osana), *Pauli Kajanoja* (Mitä kampakeraamisen kulttuurialueen kranilogiset löydökset kertovat suomalaisten

sukujuurista?) ja *Mikko Korhonen* (Suomalaisten suomalais-ugrilainen tausta historiallis-vertailevan kielitieteen valossa).

C. F. Meinander selvitteli erityisesti sitä, mitkä kivikautisten kulttuurien piirteet saattavat olla osoitus uuden väestön saapumisesta Suomen alueelle ja mistä päin muuttoliike olisi voinut tapahtua. Keskeisimpiä toteamuksia oli se, että suomensukuisen väestön alkujuuret maassamme juontuvat paremmin (tyypilliseen) kampakeramiikkaan kuin sitä jonkin verran myöhempiin kivikautisiin kulttuuri-muotoihin. Varsinkin Virosta katsottuna tyypillinen kampakeramiikka on lähes ainoa yhteinen silta Volgan maailmaan. *Meinanderin* käsityksen mukaan Suomen kansan pääosa joka tapauksessa polveutuu siitä rannikkomaakuntien maanviljelijäväestöstä, joka on jatkoa kampakeraamisen kulttuurin ja vasarakirveskulttuurin sulautumana syntyneelle Kiukaisten kulttuurille (n. 2000—1500 eKr.).

Mikko Korhosen esittelemät kielen-tutkimuksen tulokset, esim. kantakielten ikäys sanahistoriallisiin perustein, eivät erityisesti tue ajatusta Suomen kampakeraamisen kulttuurin suomalais-ugrilaisuudesta, sillä metsähistoria ja puiden nimitysten levikki osoittaisi suomalais-ugrilaisen kieliyhteyden katkenneen n. 4000 eKr. ja maanviljelysanasto suomalais-volgalaisen kantakielen päätyneen vasta n. 2000 eKr. Nämä todisteet kumoutuvat vaiu siinä tapauksessa, että Uralin ja Suomen välisellä alueella on jo ennen uralilaisen ajan päättymistä ollut kanta-uralin sukuisia kieliä puhuvien heimojen jatkumo, tai siinä tapauksessa, että ne perustuvat puutteellisiin tietoihin. *Meinanderin* mukaan Suomen ja Karjalan varhaiskivikautisten kulttuurien väestöisäkin on ollut uralilaista aineista; *Korhonen* taas ei katso voivansa pitää kovin todennäköisenä sitä, että näiden väestöryhmien kieli olisi ollut sukua uralilaisille kielille.

Pauli Kajanojan alaan kuuluva lähin kivikautinen aineisto on peräisin Äänisen Olenij Ostrovista. Täältä on löydetty kol-

misenkymmentä kalloa sisältävä, n. 7 000 vuoden ikäinen hauta. Kalloissa on hyvin edusteilla sekä europidinen että mongolidinen tyyppi, ja tämä kahtalaisuus viittaa esineistön tavoin uralilais-europidiseen sekaväestöön. Olisiko biologinen perimämme, jossa ehkä hieman yllättävästi on H. R. Nevanlinnan mukaan läntisiä merkkiominaisuuksia n. 75 % ja itäisiä vain n. 25 %, osaksi peräisin jo näin varhaisilta ajoilta? (Huomattakoon, että europidiset piirteet ovat läntisiä vain vastakohtana mongolidisille eli aasialaisille piirteille.)

Seuraavissa esitelmissä selviteltiin lappalaisten esihistoriaa. Vuorossa olivat *Niilo Valonen* (Lappalais-suomalaisista kosketuksista), *Christian Carpelan* (Saamelaisuuden luonteesta ja kronologiasta), *Aldur W. Eriksson* (Genetic aspects on the origin of the Lapps) ja *Pekka Sammallahti* (Saamelaisten esihistoriallinen tausta kielitieteen valossa).

Niilo Valonen hahmotteli muutamien lappalaisperäisten suksitermien ja heimonimityksiä sisältävien paikannimien (esim. *Vuoja-*, *Vuoja-*, *Saama-*, *Lappi-*, *Lapinlinna*) perusteella kuvaa suomalaisten ja lappalaisten kosketusvyöhykkeistä. Tavallaan lappalaiskontakteihin liitettiin myös **Vatja-*nimet, koska ne Valosen mukaan perustuvat sanan hypoteettisen 'sopimuspulkka, pirkka' -merkityksen kautta jonkinlaiseen taloudellis-yhteiskunnalliseen sopimus- ja valtajärjestelmään. Lappalaisten kanta-alueeksi Valonen katsoi asbestikeramiikan varhaisen esiintymäalueen.

Cristian Carpelanin ja Pekka Sammallahten esityksistä paljastuu edellä mainittuja rohkeampi mutta varsin selväpiirteinen ja pääosin yhtäläinen kuva saamelaisten ja suomalaistenkin esihistoriasta. Teoria, joka oikeastaan on synteesi monista aiemmista tuloksista, on monessa mielessä »kaunis», ja siksi se varmasti tulee pysymään näkyvässä pitkään. Tässä voidaan kuvata vain pääpiirteitä. Aluksi Carpelanin näkemys: Suomen varhaismesoliittisessa väestössä on kaksi kompo-

nenttia, etelästä tullut europidinen ja Uralin seuduilta tullut mongolidinen, jonka kieli on mahdollisesti ollut uralilaista. Nämä ainekset sulautuivat toisiinsa niin Baltiassa ja Suomessa kuin Itä-Karjalassakin, mutta sekaväestön kieltä ei voida identifioida. Noin 4200 eKr. Suomeen ja Itä-Karjalaan ilmestyvä Sperringsin keramiikka on katsottava diffuusiksi, mutta vuosituhatta myöhempi tyyppillisen kampakeramiikan aalto merkitsee suomensukuiseen väestön siirtymistä Itämeren piiriin Volgan suunnalta. Alkuväestö sulautui tulokkaiisiin ja omaksui näiden (luultavimmin) suomalais-volgalaisella tasolla olevan kielimuodon. Tähän jäi kuitenkin melkoisesti substraatteja. Seuraava asutusaalto oli kantabalttilainen (nuorakeraaminen vasarakirveskulttuuri), ja assimiloituminen suomensukuiseen väestöön rannikkoalueilla ilmenee Kiukaisten kulttuurina. Näistä ajoista alkaa rannikon ja sisämaan kulttuurien erilaistuminen ja sitä seuraava kielellinen eriytyminen. Pronssikauden alussa Kiukaisten kulttuurin alueelle tulee skandinaavinen superstraatti, jonka vaikutuksesta kieli- ja kulttuuriero rannikon ja sisämaan välillä kasvaa niin suureksi, että voidaan jo puhua pohjoiskantasuomesta ja kantalapista. Eroa syvensivät Sisä- ja Itä-Suomen yhteydet Keski-Venäjälle (itäinen pronssikulttuuri); suomalaistuminen ja saamelaistuminen oli alkanut.

Pekka Sammallahti päätyy samanlaisiin päälinjoihin kielitieteellisen, erityisesti sanastoon perustuvan rekonstruktion tietä. Runsaan aineiston ja siihen perustuvan päättelyn, jota on havainnollistettu eri aikatasojen kielellisiä kontakteja kuvaavin kaavioiden, korvatkoon tässä esitelmän viimeinen kappale, johon sisältyy Sammallahten vastaus moniin symposiumin keskeisiin kysymyksiin: »Matka Laatokalta Uralille ei ole sen pitempi kuin saamelaisten maan ääripisteestä toiseen. Olettaisin siis uralilaisen tai suomalais-ugrilaisenkin kantakansan voineen asua Suomen ja Uralin välistä aluetta ja pysyä silti suhteellisen yhtenäisenä pitkään. Nii-

den eriytymiseen ovat sittemmin vaikuttaneet ehkä jotkin neoliittiseen kivikautteen ja orastavaan maanviljelyyn ja paikallaanpysyvään karjanhoitoon liittyvät tekijät. Viime kädessä venäläiset ovat sulauttaneet itseensä epälukuisen määrän suomalais-ugrilaisia heimoja, ja nykyään olemassaolevat ovat jääneet kauas toisistaan. Suomalaisien ja saamelaisien väliin ovat balttilaiskosketukset, vasarakirveskulttuurin tuoma alkeellinen maanviljelys ja karjanhoito synnyttäneet kulttuurirajan varmaankin jo Kiukaisten kulttuuriin mennessä (siis n. v:een 2000 eaa.), sillä se merkitsi esipohjoisitämerensuomalaisen ja balttilaisperäisen väestön yhteensulautumista. Raja pohjoiseen on vanhimpien germaanikosketuksien aikana syventynyt, ja kehittyminen kahdeksi kieliryhmäksi oli siis pronssikauden alkaessa jo täydessä käynnissä.»

Ahvenanmaalaissyntyinen Aldur W. Eriksson, jonka tämänhetkinen toimipaikka on Amsterdamin yliopiston genetiikan instituutti, ei ollut ainoa symposiumiin osallistunut populaatiogeneetikko. Mukana oli myös aiemmista tutkimuksistaan hyvin tunnettu prof. *H. R. Nevanlinna* ja genetiikan dos. *Reijo Norio*, jonka erikoisalaa on lähinnä käytännön kliininen tutkimus eli esim. suomalaisten tautiperimän selvittely. Eriksson tarjosi esitelmässään runsaasti yksityiskohtaista tietoa lappalaisten geneettisistä merkkiominaisuuksista; Nevanlinnan ja Norion esitykset oli kirjoitettu lähinnä kantasuomalaista aikaa käsittelevään jaksoon liittyviksi. Nevanlinnalla oli oikeastaan esitelmää kaksikin: laajahko kirjallinen esitys populaatiogenetiikan perusteista ja sen tulosten arvioinnista (Suomalaisten juuret geneettisten merkkiominaisuuksien valossa) sekä varsinaisen symposiumiesitelmä samaan aiheeseen liittyvistä erikoiskysymyksistä. Norio selvitteli etupäässä suomalaisten kansalliseesta ja alueellisesta isolaatiosta johtuvaa tautiperimää ja sen asutushistoriallisia tulkintamahdollisuuksia. Yksi ongelmista on esim. se, miksi alueellinen kaksijakoisuus (länsi — itä tai rintamaa — uudisasutus-

alue) on tautiperimässä huomattavasti selvempää kuin Nevanlinnan osoittamat veriryhmäjakautumat maakunnittain.

Ims. kielten syntyä tarkasteltiin myös muiden tutkimusalojen näkökulmista. *Unto Salon* 93-sivuisen esitelmämonisteen otsikkona oli Länsi-Suomen rautakautisen asutuksen alkuperä varhaisen rautakauden ja pronssikauden näkökulmasta, *Jorma Koivulehto* puhui ims. kielten germaanisista lainasanoista (Itämerensuomalais-germaanisesta kosketuksesta) ja *Sepo Suhosen* aihe oli »Itämerensuomalaisten kielten vanhat balttilaiset lainasanat erityisesti levikin ja merkitysten kannalta».

Unto Salon esityksessä keskeisin kysymys oli läntisen rannikkoasutuksen jatkuvuus pronssikaudelta rautakaudelle. Ongelmien yksityiskohtaisessa tarkastelussa asetettiin vastakkain muuttoteoria ja jatkuvuusteoria, ja jälkimmäinen sai vähintään selvän pistevoiton: yhtäläisyydet vierasmaalaisten esikuvien kanssa eivät yleensä riitä selittämään eroja niihin eli pronssikautisen perinteen jälkiä hautaus-tavoissa. Muuttoteoriaa vastaavana innovaatioiden selityksenä Salo piti tietynlaisia seprasuhteita, joita Suomen rannikko-väestöllä olisi ollut iät ajat Baltian rannikolle ja Itä-Ruotsiin. Kontaktien ollessa vilkkaimmillaan niihin on varmasti liittynyt myös maahanmuuttoa kummaltakin taholta, mutta tämä on ollut enemmän yksittäistä kuin kollektiivista. Salon käsityksen mukaan kulttuurin leviäminen sisämaahan Kokemäenjoen vesistön varsille kuvastaisi kuitenkin pääosin rannikko-alueilta lähtenytä ekspansiota; sisämaan aiempi väestö olisi ollut lähinnä lappalaista.

Jorma Koivulehto selvitteli runsaan, osaksi myös uuden aineiston perusteella varsinkin germaanisten lainasanojen ikää ja niiden välittämää kuvaa kontaktien luonteesta ja alueesta. Koivulehdon tutkimuksissa jo pitkään muotoutumassa ollut, paljolti uudenlainen käsitys näyttää hyvin perustellulta: Varhaisin lainakerros:uma lienee saatu jo varhaiskantasuomalaisena aikana, n. 1000— (tai 1500—) eKr.,

ja sitä voidaan äänteellisten kriteerien perusteella pitää yhtä vanhana kuin balttilaisia lainoja (ims. $\check{s} > h$, $ti > si$, $tt\check{s} > (t)ts$). Mainittu vksm:n taso on arkeologisiin perustein yhdistettävä pronssikautteen, ja lainat on luontevinta selittää superstrateiksi, jotka edellyttävät ainakin jonkinvertaista skandinaavista asutusta pronssikautisessa Suomessa. Aiheensa takia Koivulehto käsitteli melko laajasti myös germaanista äänneensiirosta, jota usein on käytetty ikäämiskriteerinä sen oman iän monitulkintaisuudesta huolimatta. Vaikka äänneensiiros ei lainojen terminus post quemiksi soveltuisikaan, kiintoisa on joka tapauksessa se Koivulehdon esittämä ajatus, että kyseessä olisi Skandinaviasta lähtenyt substraatti-ilmio, jonka leviäminen itse asiassa merkitsi pregermaanisen kielialueen germaanistumista.

Seppo Suhosen esitelmän jätän tässä referoimatta, koska se ilmestyy kohdakkoin Virittäjässä. Lähes maininnan varaan joudun esitelmien sisällön asiarunsauden tähden jättämään myös seuraavina vuorossa olleet historiantutkijat, joilta oli toivottu selvityksiä Suomea ja sen asukkaita koskevista maininnoista vanhimmissa historiallisissa lähteissä. Asia tuli esille varsin monipuolisesti, sillä *Tuomo Pekkasen* aiheena oli Suomi ja sen asukkaat latinan- ja kreikankielisessä kirjallisuudessa 1000-luvulle asti, *Jarl Gallén* selvitteli länsieurooppalaisia Suomen esihistoriallista aikaa koskevia lähteitä ja *Heikki Kirkisen* esitelmän otsikkona oli Suomi ja sen asukkaat venäläisissä lähteissä noin vuoteen 1300. Jos vain yhden ajatuksen historiantutkijoiden puheenvuoroista ottaisi esiin, niin sellaiseksi sopisi hyvin Gallénin huomautus vesiteistä kulttuurialueiden muodostumisessa. Itämeri lahtineen on jo hyvin varhain enemmän yhdistänyt kuin erottanut. Juuri tähän perustuvat aika monet uudet otaksumat.

Kronologisen järjestyksen mukaisesti symposiumin viimeisissä esitelmissä oli tarkoitus keskittyä enemmän myöhempiin esihistorialliseen aikaan eli Suomen

rautakauteen. Paljolti näin tapahtuikin. *Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander* selvitteli Suomen nuoremman rautakauden esineistöä kansallisuusulojen heijastajana ja *Matti Huurre* taas Savo-Karjalan rautakautista asutusta arkeologian valossa. Oma aiheeni oli laaja-alaisempi (Nimistö Suomen esihistorian tutkimuksen aineistona), ja saman voi todeta varsinaiset symposiumiesitelmät päättäneestä *Terho Itkosen* laajasta esityksestä »Suomen kielen kantasuomalaiset juuret». Jätän nimistöä käsittelevän esitykseni tässä referoimatta, koska se saattaa ilmestyä Virittäjässä myöhemmin.

Lehtosalo-Hilander selvitteli erityisesti skandinaavisen ja itäbalttilaisen vaikutuksen levikkiä arkeologisessa aineistossa, esineistön leviämisteitä ja tulosten arvoa mahdollisesti vierasperäisten väestönsien paljastajana sekä rannikon ja sisämaan kulttuurin vastakohtaisuuden kannalta. Matti Huurteen käsitys rautakauden asutusuhteista tulee ilmi jo hänen viime vuonna ilmestyneestä teoksestaan 9 000 vuotta Suomen esihistoriaa, mutta esitelmän aihetta vastaava osuus on siinä tietysti verraten suppea. Lyhyesti sanottuna olennaisinta hänen käsityksessään on ehkä se, että niin karjalaiset kuin savolaisetkin ovat saaneet erityisidentiteettinsä länsisuomalaisten sekoituttuessa arkeologisesti näkymättömämpään alkuväestöön. Karjalainen vaikutus Savossa ja ristiretkijällä Hämeessä asti olisi pääasiassa vain kulttuuridiffuusiota.

Terho Itkosen esitystä voisi sen laajuuden perusteella luonnehtia paremmin uuden luentosarjan tiivistelmäksi kuin symposiumiesitelmäksi, varsinkin nyt kun kirjoittaja todella pitää luentokurssia samasta aiheesta. Syynä mittavuuteen lieinee kuitenkin se, että kielihistoriallisen rekonstruktion tarkistaminen on vaatinut uudenlaisia perusteluita. Itkosen tarkastelutapa on takautuva: esitys alkaa suomen murteiden ja niiden historiallisten suhteiden selvittelystä, mutta rekonstruoinnin tavoitteena on myöhäiskantasuomen aikataso. Aiemmat teoriat ims. kiel-

Katsauksia

ten varhaishistoriasta ja erityisesti niiden argumentointi asetetaan runsaamman aineiston valoon, ja tuloksena on edelleenkin kolmijako pohjois-, etelä- ja itäkantasuomeen. Pääosin aivan uutta on laaja selvitys kantasuomen murteiden suhteesta kantalappiin. Ims. kielten esihistorian selvittelystä saa keskeisimmän aseman luonnollisesti sanasto, mutta varsinkin pohjois- ja itäkantasuomen vanha yhteys lappiin osoitetaan myös monien syntaktisten, morfologisten ja fonologisten piirteiden perusteella. Kun Terho Itkonen on kielihistoriallisissa päätelmissään yleensä varovainen, on pantava melkoisesti painoa sille, että hän nyt katsoo voivansa ulottaa esim. pohjoiskantasuomen juuret pronssikaudelle asti.

Edellä sanotusta lienee käynyt ilmi, että esitelmissä asetuttiin jatkuvuusteorian kannalle varsin yksimielisesti. Keskustelu oli silti monipolvista, ja sille varattu aika loppui yleensä kesken. Puheenvuorojen referointiin ei tässä ole mahdollisuutta (ne ovat kyllä nauhalla), mutta kiintoisimpia niistä oli epäilemättä paleoekologin, dos. *Kimmo Tolosen* kommentti oman tutkimus-alansa tuloksista, erityisesti liejuloanalyysistä. Maanviljelyn ikä voidaan Suomessa nyt varmasti viedä pronssikaudelle asti. — Jatkuvuusteorian selvän voiton totesi myös symposiumia seurannut akateemikko *Eino Jutikkala* siinä laajahkossa tiivistelmässä, jonka hän esitti symposiumin päätteeksi. Tuntuu siltä, että yhteen hiileen puhaltamisesta on hulmahanut lopultakin melkoinen valkea. Lähiajat osoittanevat, miten hyvin tulipuut tällä kertaa on ladottu ja miten pitkään ja pitkälle uudet tervakset muinaisuuttamme valaisevat.

Eero Kiviniemi